

author tries to reconstruct «fundamental question of hermeneutics of law». It's a question about guilt. So, we can come to conclusion, that hermeneutics of law is a process of questioning about guilt as law essence of the questioning person in his Being-with-Others.

Keywords: legal hermeneutics, way, question, guilt.

УДК 340.11:165.243+801.73

К. О. Шелестов

ПРАВОРОЗУМІННЯ ТА ГЕРМЕНЕВТИКА

Необхідно також зважати і на те, що початок ХХІ століття в країні у сфері юриспруденції ознаменувався методологічною кризою, коли поставлені вимоги часу демократичних перетворень нові орієнтири розбудови правової системи України визначені, але існуючі старі наукові підходи, породжені майже сторічним пануванням догматичної парадигми у сфері держави та права, стримують процес розвитку теорії та практики в країні. Ситуація невизначеності в цій сфері ускладнюється і процесом світового переосмислення соціальної дійсності, в якому, як відомо, юснатуралізм все більше витісняє позитивізм. Докорінні зміни відбуваються у всіх галузях суспільного життя, що обумовлюється насамперед тим, що відтепер людина, її права, свободи та інтереси стали дійсним епіцентром внутрішньої та зовнішньої політики кожної сучасної цивілізованої країни. Створення правової держави та громадянського суспільства, будучи центральним та провідним орієнтиром реформування владного механізму у світі, формулює нині і нову парадигму розуміння правової реальності.

Можна з усією впевненістю констатувати, що сучасна загальна тенденція перетворення постіндустріальної держави в соціальну набуває все реальніших обрисів та контурів [1]. За таких умов найбільшу актуальність та гостроту на порядку денному наукових досліджень відповідно набувають питання визначення сутності та змісту демократичної форми правління, взаємної відповідальності влади й особи, захисту прав людини, нормативного забезпечення розвитку кожного індивіду в системі існуючих суспільних відносин, пошуки оптимальної моделі правової системи взагалі. Стає все очевидніше, що методи, які використовувались дотепер в цій сфері теоретичного знання, уже не задовольняють потреби розвитку людства. При цьому необхідно зауважити, що завжди у кризових ситуаціях існування соціуму, при неоднозначних моментах у виборі подальшого руху в майбутнє, що характеризуються, як правило, методологічною кризою, на допомогу приходило філософське осмислення дійсності.

Питання про праворозуміння в даний час називають основним питанням сучасного правознавства. Постановка і розробка проблеми праворозуміння традиційно здійснюється в межах наукового мислення, частиною якого є теоретико-правове мислення. Інтерес до праворозуміння детермінується рядом об'єктивних і суб'єктивних факторів і підпорядкований цілком конкретним законами.

Створення нового типу сприйняття права на основі вже існуючих класичних концепцій (нормативістської, природно-правової соціологічної, історичної та ін.) на основі їх синтезу передбачає інтегративна концепція праворозуміння.

Нині все більше усвідомлюється необхідність впровадження методів, які до цього часу знаходились на узбіччі офіційності. Одним з таких перспективних напрямків є, безумовно, герменевтика. Нині ця унікальна універсальна та специфічна методологія гуманітарних наук як мистецтво інтерпретування суспільних явищ спроможна надати нового імпульсу розвитку наукової думки для розв'язання сучасних нагальних питань. Саме з її допомогою відбувається унікальне продуктивне інтерпретаційне співвіднесення суб'єкта з об'єктом пізнання [2].

Як відзначає А. І. Овчинников, у сучасній юридичній науці актуальною є тема інтеграційної юриспруденції. У її рамках отримують свій розвиток концепції праворозуміння, які виходять за межі класичної раціональної парадигми правового мислення і орієнтуються на ірраціональні, екзистенціально-герменевтичні параметри правового життя суспільства і людини. Однією з таких концепцій є юридична герменевтика. Герменевтична філософія права, основний предмет дослідження якої становить розуміння права, дозволяє по-новому поглянути на проблеми праворозуміння [3].

«Герменевтика» — термін грецького походження (Гермес — бог, якому, згідно зі старогрецькою міфологією, було доручено тлумачити божественну волю людям, служити посередником між богами і людьми), що має декілька значень: мистецтво тлумачення стародавніх релігійних та історичних текстів, літературних пам'яток, письмово зафіксованих проявів життя; вчення про принципи їх інтерпретації. Загальною основою всіх цих значень є «робити зрозумілим — доводити до розуміння» [4].

Поява герменевтики як науки про правила тлумачення була зумовлена необхідністю тлумачення (екзегетики) біблійських текстів, творів поетів, філософів, письменників, учених. При цьому процес інтерпретації здійснювався на стику життєвого досвіду і мови. Правильно відмічено, що жодне тлумачення тексту не може претендувати на загальне визнання, оскільки розтлумачене завжди містить в собі приховану суперечність, що зсередини підриває його зв'язаність. Тому будь-який сенс є чимось надзвичайним, нерозв'язаним, дійсного, кінцевого смислу не існує взагалі [5, 339]. У зв'язку з цим суспільству і індивіду при символічному тлумаченні природи буття неможливо обійтися без віри. Не випадково серед юристів поширена така думка: для того, щоб право діяло, в нього необхідно повірити.

Герменевтика отримала могутній імпульс розвитку ще в працях Аврелія Августина, що звернувся до неї як до системи правил знаходження справжнього розуміння змісту Євангелія. Пізніше інтерес до даної проблеми відродився у протестантській теології, що розробляла герменевтику як мистецтво інтерпретації Нового Завіту в полеміці з католицькими богословами. У середньовіччя на герменевтику звернули увагу юристи як на особливий напрям догматичної юриспруденції, основи якої були закладені ще глосаторами, які інтер-

претували норми римського права з метою встановлення їх первинного змісту і пристосування до економічного життя середньовічної Європи. Саме тому юридичну герменевтику традиційно пов'язують з юридичним позитивізмом. Догма права, будучи єдиним джерелом правосуддя, припускає адекватне волевиявлення законодавця і правозастосувача. Юридична герменевтика і сьогодні розглядається найчастіше як мистецтво тлумачення текстів законів.

Сучасні наукові підходи пов'язують з герменевтикою питання методологічні (бачать в ній методологію гуманітарних наук або розглядають як універсальний метод), а деякі філософи асоціюють з герменевтикою і філософію, у власному розумінні слова, нову онтологію (М. Гайдеггер, Г.-Г. Гадамер, П. Рікьор та ін.); в рамках соціології інтерпретація розглядається як основа соціального буття: повсякденний світ уявляється як інтерсуб'єктивний світ культури, як універсум, як сукупність значень, які повинні інтерпретуватися для того, щоб знайти опору в цьому світі, перебувати у гармонії з ним. При цьому центральним питанням відомий представник цього напрямку П. Рікьор ставить питання способу існування, який залишається від початку і до кінця інтерпретованим буттям [6, 14].

Загальним для всіх ранніх герменевтичних вчень було те, що момент новизни, що привноситься інтерпретатором у тлумачення, а також його особисте ставлення до твору ніколи не враховувалися. Основним же завданням юридичної герменевтики вважалося лише встановлення задуму автора-законодавця. При подальшому розвитку юридичної герменевтики новизна полягала в такому: якщо раніше вважалося необхідним дізнатися, що хотів висловити в тексті законодавець, то тепер це завдання вважається не вирішуваним в принципі. Процес інтерпретації правової норми є творчим, співавторським, і, по суті, правозастосовник, виступаючи співзаконодавцем, створює нову норму, здійснюючи акт підведення конкретного випадку під загальну норму. Цей процес може бути розглянутий як практичний силіогізм, що припускає творче рішення. Позитивістська ідея довершеного правового догматизму, яка перетворює будь-який вирок на простий акт дедуктивного силіогізму, піддається критиці з позицій герменевтики. Згідно з останньою, розрив між загальністю закону і конкретним правовим положенням в окремому випадку не може бути знищений по самій своїй суті, через абстрактність або шаблонність права. У зв'язку із тим, що закон є загальним, він не може бути справедливим по відношенню до кожного окремого випадку [6, 14].

Яку б концепцію праворозуміння не приймали за основу правових моделей, критерієм справедливості судового рішення в «останній інстанції» залишається завжди правосвідомість, а не норма позитивного або природного права. Інтуїція правозастосовника, його правове мислення виступають в певному значенні авторськими або правотворчими процедурами, в яких його життєвий та соціокультурний досвід, екстерналізуючись за допомогою юридичних формул, набуває форми правозастосовного акта. Розуміння (інтерпретація) правових норм і соціальних відносин (ситуацій) є центральним моментом всякого правозастосовного процесу, а там, де є процес розуміння, завжди присутній елемент творчості.

Аналіз герменевтики правового мислення допомагає аргументовано показати не тільки необхідність в цих самих структурах для адекватної передачі правового досвіду, але і неможливість ці самі структури нав'язати або, раціонально обґрунтувавши, пересадити на чужий для цих структур культурно-історичний ґрунт.

Логічним є застосування категорії «розуміння» і прихід до методу гуманітарних наук — герменевтики. Саме у ній розуміння розглядається як умова осмислення соціального буття. Але вона у свою чергу містить феномен герменевтичного кола, оскільки герменевтичне мислення завжди занурюється в те, що називають «герменевтичним колом» розуміння і віри, що і перешкоджає його перетворенню у науку. Рух герменевтичного мислення протікає, починаючи із споглядання, поступово переходячи до зрілого розуміння: розуміти що-небудь ми можемо лише тоді, коли те, що намагаєшся зрозуміти, вже задалегідь розумієш. І ніхто не дасть рекомендацій, як правильно увійти, або вийти з даного кола. Мається на увазі визначення герменевтики. Осмислення права завжди виглядає як герменевтичне коло, тому що буття права, як і буття взагалі, має часовий вимір, а тому учений-правознавець не має такої вихідної позиції, вставши на яку він міг би зайняти позачасову позицію.

Проблема праворозуміння, безумовно, є визначальною в юридичній науці. Образ права, що склався в рамках певного типу праворозуміння, стає базою для побудови правової теорії і принципом пізнання всіх правових феноменів. Таким чином, розуміння того, що є право, зазвичай сконцентроване в його визначенні, утілює в собі загальну правову концепцію. Інакше кажучи, «якщо поняття права — це стисла юридична теорія, то юридична теорія — це розгорнене поняття права» [7].

Проте значущість праворозуміння не обмежується важливою науково-теоретичною роллю — поняттям і відповідним розумінням права керуються також юристи-практики і законодавці, тобто воно визначає правову політику і виконує інструментальну функцію. Кінець кінцем, розуміння права важливо «для кожного з нас, оскільки життєвий світ людини, світ соціальної повсякденності — це і є справжнє царство права, те повітря, яким дихає соціальний суб'єкт». До того ж увявлення про право, що склалися в суспільстві, на які значно впливають теоретичні побудови, визначають і сам порядок суспільних відносин.

Таким чином, праворозуміння — герменевтико-розумовий процес побудови і перевірки інтерпретаційної гіпотези щодо можливості відображення поняття права одного або декількох явищ, а також результат цього процесу.

Спеціального вивчення, як зазначає П. М. Рабінович, потребує питання, чи можна вважати праворозумінням таке відображення у свідомості корисної для суб'єкта значимості певних явищ, що здійснюється за посередництвом не інтелектуальних, а суто ірраціональних феноменів (скажімо, почуттів, емоцій, інтуїції, підсвідомості), котрі, можливо, взагалі не позначаються словом (зокрема «право») чи якимось іншим способом [8].

У наведеній вище дефініції інтегровано, як видається, формальні (семіотичні, знакові) й змістовні (соціально-сутнісні) властивості праворозуміння.

Необхідно чітко розрізняти такі два самостійні феномени: перший — правоявища (тобто ті явища, які в людській свідомості відображуються поняттями, які позначаються словом «право» або однокорінним з ним словом, або ж іншим словом або знаком, однозначним із вказаним терміном); а інший — це правоназви (тобто ті слова або ж інші знаки, які використовуються для називання, «маркіровки» таких понять). Так або інакше, правоявища є не чим іншим, як об'єктом оцінюючого пізнання (відображення), результат якого позначається терміном «право» (або іншим однозначним з ним символом).

Зв'язок вказаних феноменів має взаємно функціональний характер. З одного боку, оскільки праворозуміння становить пізнавально-оцінююче відображення тих або інших явищ з властивими їм певними якостями, — явищ, які існували ще до цього відображення, — то воно є по відношенню до них вторинним, похідним творінням. З іншого ж боку, ці явища конституюються як, власне, правові, тобто як правоявища, внаслідок позначення результату їх оцінюючого пізнання терміном «право»; і в такому аспекті вони самі стають вторинними, обумовленими праворозумінням, правоназиванням. Загалом можна відзначити, що правоявища і правоназви взаємно пов'язані двосторонньою залежністю і становлять діалектичну єдність «протилежностей».

Можна виділити три стадії процесу праворозуміння: передправорозуміння; правоінтерпретація; праворозуміння як результат (який і породжує і приписує праву значущість, цінність для інтерпретуючого суб'єкта). Таке приписування може здійснюватися через посередництво механізмів пошуку сенсу (в результаті занурення в світ автора), творення сенсу (в результаті занурення в текст сам по собі) або об'єднання цих механізмів (при розумінні автора краще, ніж він сам себе розумів).

Оскільки мислення взагалі (і розуміння як розумовий процес зокрема) є невіддільним від мови і певної системи знаків, то застосування положень герменевтики для дослідження праворозуміння повинне охоплювати й мовно-знакову сторону праворозуміння — в першу чергу правоназивання, як процесу і результату закріплення за мовним знаком ознаки поняття про практично значущу властивість того явища, яке є об'єктом праворозуміння.

Уявляється цікавим погляд крізь призму юридичної герменевтики на процес правотворчості та правозастосування. Дослідження правосуддя під цим кутом зору дозволить, наприклад, більш повніше з'ясувати справжню природу судочинства як суспільного феномена та виробити нові напрями для покращення судової практики і викорінення негативних явищ в цій сфері [9, 129]. Актуальність теоретичних досліджень праворозуміння як герменевтико-розумового процесу обумовлюється його основоположним впливом на будь-яку стадію правового регулювання, особливо на офіційне тлумачення юридичних норм. Враховуючи зазначені обставини, на часі є розгляд юридичної герменевтики як методології здійснення правосуддя. Будучи представником певної соціокультурної спільності, носієм етнокультури, суддя, несвідомо вносячи правотворчий момент до процесу правозастосування, реалізує ті уявлення про справедливість, які домінують на даному етапі розвитку суспільного життя. Беру-

чи участь у дискурсі, породженому учасниками справи, «уживаючись» в дану справу, суддя здійснює акт підведення норми через своє «передрозуміння». Тільки так відбувається узгодження справедливості.

Так, праворозуміння суддів Конституційного Суду України реалізується в акті герменевтичного розуміння. Воно виступає визначальною детермінантою інтерпретації, наприклад, коли Конституційний Суд України аргументує свою позицію дією принципу верховенства права. При ухваленні рішення судді Конституційного Суду України не завжди виходять з однакового праворозуміння, чим в першу чергу і пояснюється наявність окремих думок деяких з них. Істинним стає таке розуміння правової норми, яке в тій чи іншій мірі створюється, «приписується» її тексту в результаті його розуміння, через посередництво герменевтичного механізму. Проте це не виключає можливість переінтерпретації цієї норми в майбутньому, що свідчить про відсутність у неї єдиного «об'єктивного» сенсу. Закономірним проявом цього положення є офіційне закріплення можливості переінтерпретації рішень Конституційного Суду України хоч у вигляді уточнення їх змісту [10].

У сучасній герменевтиці розуміння — не прикладне завдання при тлумаченні текстів, а фундаментальна характеристика, що визначає людське буття і мислення.

Література

1. Честнов И. Л. Диалогическая оптология права в ситуации постмодерна / И. Л. Честнов // Известия высших учебных заведений. Правоведение. — 2001. — № 3. — С. 45–52.
2. Гадамер Г.-Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики : пер. с нем. / Г.-Г. Гадамер. — М. : Прогресс, 1998. — 704 с.
3. Овчинников А. И. Юридическая герменевтика как правопонимание / А. И. Овчинников // Известия высших учебных заведений. Правоведение. — 2004. — № 4. — С. 160–168.
4. Философский энциклопедический словарь / сост.: Е. Ф. Губский [и др.]. — М. : Норма, 2003. — 576 с.
5. Тарнас Р. История западного мышления / Р. Тарнас. — М. : Крон-Пресс, 1995.
6. Рикер П. Конфликт интерпретаций: Очерки о герменевтике / Поль Рикер. — М., 1995.
7. Цвік М. В. Фундаментальні проблеми теорії права / М. В. Цвік // Апологія української юридичної думки. — К., 2005. — Т. 10: Юридична думка незалежної України. — С. 49–52.
8. Рабінович П. Сутність праворозуміння / П. Рабінович // Право України. — 2007. — № 9. — С. 3.
9. Барак А. Судейское усмотрение : пер. с англ. / А. Барак. — М. : Норма, 1999.
10. Рабінович П. Конституційне судочинство як інструмент тлумачення законодавства відповідно до соціальних потреб і змін / П. Рабінович // Вісник Конституційного Суду України. — 2007. — № 1. — С. 31–37.

Анотація

Шелестов К. О. Праворозуміння та герменевтика. — Стаття.

Герменевтичний підхід є найважливішим концептуальним підходом у методології порівняльного правознавства, який дає можливість пізнавати глибокий сенс права і його елементів, як в теоретичному аспекті, так і при застосуванні і використанні його на практиці, оскільки завдяки герменевтичному підходу стає можливим виявлення не тільки букви, але і духу тих джерел, які виступають як пам'ятки права в рамках різних правових систем, відповідно до яких формуються нові правові джерела.

Ключові слова: праворозуміння, герменевтика, наукові концепції, поняття права, інтегративне праворозуміння, тлумачення, правозастосування, герменевтичне коло.

Summary

Shelestov K. O. Understanding of Law and Hermeneutics. — Article.

Hermeneutical approach is a major conceptual approach in methodology of the comparative jurisprudence, which enables to cognize deep sense of right and its elements, both in a theoretical aspect and at application and use of it in practice, as due to hermeneutical approach we can expose not only a letter but also a spirit of sources, which come forward as monuments of right in the framework of the different legal systems which new legal sources are formed in accordance with.

Keywords: understanding of law, hermeneutics, scientific conceptions, concepts of law, integrative understanding of law, interpretation, application of law, hermeneutical circle.